ETNOGRAFIYA

SHODMON BAXSHINING TERMA KUYLASH MAHORATI

Ro‘ziqul Mustafoqulov,
Termiz davlat universiteti ijtimoiy fanlar fakulteti boshlang‘ich ta’lim kafedrasi dotsenti, filologiya fanlari nomzodi.
Sayfiddinova Nafosat,
Termiz davlat pedagogika instituti talabasi
UDK: 94(575.1)
https://orcid.org/0009-0005-2553-8845

Annotatsiya: Ushbu maqolada Shodmon baxshining baxshichilik mahorati, qanday qilib bu darajaga erishgani hamda termalarining talqini yoritilgan. Asosan baxshining termalari va undagi bo‘g‘inlarga, mazmun va mohiyatiga e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: terma, bo‘g‘in, baxshi, misra, guzarim, qofiya, doston.

Аннотация: В данной статье описывается мастерство Шодмона Бахши как бахши, как он достиг этого уровня, а также трактовка его терминов. Основное внимание уделяется терминам бахши и его слогам, содержанию и сущности.

Ключевые слова: терма, слог, бакши, мисра, гузарим, рифма, эпос.

Annotation: This article describes Shodmon Bakhshi’s skill as a bakhshi, how he reached this level, and the interpretation of his terms. Mainly attention is paid to the terms of bakhshi and its syllables, content and essence.

Key words: terma, syllable, bakshi, misra, guzarim, rhyme, epic.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ/ INTRODUCTION). Terma degani yurakdan quyilib kelganda, baxshi so‘zining ravishini izlab turmaydi. Yurakning qulfi ochilganday ichdan qaynoq bir nafas yuqoriga, ovoz pardalarini kuchga to‘ldirib borliqqa favqulodda jarang sochadi. Qadim, jo‘shqin bu ohanglar odamlar qalbida aks-sado beradi. Baxshi hayot hodisalarini haqqoniy va ishontirarli yoritish orqali, badiiylikning yetuk va zavqbaxsh bo‘lishiga alohida e’tibor qaratadi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). O‘zbekiston xalq baxshisi, O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi a’zosi Shodmon baxshi Xo‘jamberdiyev 1967-yil Surxondaryo viloyati SHerobod tumanining Kallamozor qishlog‘ida tug‘ildi. SHerobod baxshichilik maktabining yirik vakillaridan biri bulbulzabon Boyqul baxshi va uning o‘g‘li Shoto‘ra yuzboshilarga Shodmon baxshi ham ota avlod, ham ona avlod vorislaridan hisoblanadi. Baxshi o‘zi tug‘ilib o‘sgan qishlog‘i Kallamozor haqida seli-sebar kuylaydi.

Tug‘ilgan maskanim, otajon elim,
Men shundan mag‘rurman, duoda qo‘lim.
Toabad seni deb sayraydi tilim,
Sen mening oqibat so‘nggi guzarim,
Otingdan aylanay Kallamozorim…

...Hali bu eldan ne bir zo‘rlar bo‘lajak,
Nelarni ko‘rsatar buyuk kelajak,
Bu termam abadiy bo‘lib qolajak,
Ta’rifing kuylayman, qo‘limda torim,
Shodmonni sayratgan Kallamozorim.

Baxshi tug‘ilib o‘sgan qishlog‘i ta’rifi asosida, ota-onasiga mehr-muhabbati qiyos qilib kuylanadi. Ha, tug‘ilgan maskani otajon eli, undan doimo mag‘rurda, duoda qo‘li, toabad shu maskanni deb sayraydi tili, hatto oxirgi manzili ham shu tabarruk tuproq ekanligi, quyoshi, shoni-sharafi, jismiga jon ato etgan ham shu qishlog‘i. Unda ne bir zotlar yashab o‘tganligi, tarixi qalbida beg‘uborlik, intilganga madad berishi, hali bu qishloqda yana necha bor zo‘rlar tug‘ilajak,

ona-Vatan uchun qo‘lidagi tori baxshini sayratadi, kuylatadi va bu terma avlodlar qalbida yashab qolishi o‘z tizmasini hosil qilgan.

Gapimizning isboti misolida Shodmon baxshining ijodiy faoliyatini badiiy jihatdan tahlil qilishga o‘tamiz. Baxshining “Kallamozorim” termasi badiha yo‘li bilan aytilgan bo‘lib, 20 misradan iborat, dastlab 10 misra, so‘ng 6 misra ketma-ket qofiyalangan. Undan keyin yana 10 misra kelib, uning besh misrasi o‘zaro qofiyalangan.

Termaning bo‘g‘inlashuv tartibi barmoq she’r tizimining ma’lum qoidalariga muvofiq. Ular mazmun va baxshining maqsadi, talabi bilan uch o‘rinda bo‘g‘in o‘zgarishlari bor. U asosan, 11 bo‘g‘inli, 6+5 tarkibida turoqlashgan. Ammo, to‘rtinchi misra mazmun talabi bilan 10 bo‘g‘inli 15-16 misralar 13 bo‘g‘inli tarkibida turoqlashgan. O‘ninchi misra 10 bo‘g‘inli 8+5 tarkibida turoqlashgan. O‘n besh, o‘n oltinchi misralar 12 bo‘g‘inli 7+5 tarkibida turoqlashgan, keyingi misralar 13 bo‘g‘inli, 7+6 tarkibida turoqlashgan.

Shodmon baxshining “Turkon daryo nomli (SHerobod daryosining qadimgi nomi) shunday boshlanadi:

Noming sening Turkon daryo,
Xudo chindan bergan daryo,
El-u xalqni tergan daryo,
Yurtga hayot bergan daryo,
Avlodlarim ko‘rgan daryo,
Piyodalab kechib o‘tdim,
Bahri dilim ochib o‘tdim,
Yurtga quvvat bergan daryo,
Suving kelar uzoqlardan,
To‘dalanib buloqlardan,
Shovqinlaring ketmas quloqlardan,
Menga ilohim bergan daryo[12].

Termadagi qofiyalarga qarang? Turkon daryo, ko‘rgan daryo, bergan daryo, tergan daryo, ochib o‘tdim, ichib o‘tdim, kechib o‘tdim, uzoqlardan, buloqlardan, quloqlardan, turgan daryo, yurgan daryo va boshqalar. Albatta bu she’rdagi qofiyalar nafosat va noziklikni, ta’sirchanlikni oshirgan.

Turkon daryoga bag‘ishlangan termasi 28 misradan iborat bo‘lib, dastlab 5 misra, so‘ng 24 misra ketma-ket, misralar a+a+b+a shaklida qofiyalangan. Terma, asosan, 8 bo‘g‘inli, 4+4 tarkibida turoqlashgan. Bu daryo haqida O‘zbekiston, Tojikiston, Turkmaniston, Qozog‘iston Respublikalarida nom qozongan Shodmon baxshining yetti pushti sulolalari ham o‘z termalarida kuylab o‘tishgan. Bir davrada muxlislaridan biri Shoto‘ra yuzboshidan «Yuzboshi, sizning baxshichilik kasbingiz qaysi bir farzandingizga nasib qiladi?» — deb so‘raydi. Shunda baxshi o‘ylanib turadi-da, afsus ila: «Ha, mening kasbim o‘zim bilan ketadi», — deydi. Birozdan keyin qo‘shib qo‘yadi: «Qanchadir yillar o‘tadi, bilmadim, avlodlarimizdan bir chapaqay bola tug‘iladi. Mening kasbimni o‘sha chapaqay davom ettiradi». Bu gap odamlarning yodidan chiqmay, tildan – tilga ko‘chib yurdi. Afsonaviy gap vaqt o‘tib haqiqatga aylanganda, odamlar hayratda qoldilar. Kallamozorda chapaqay – Shodmon baxshi paydo bo‘ldi. U o‘n yoshida qo‘liga soz oldi. Baxshi bola shunday terma aytdi:

O‘n yoshimdan qo‘limda sozim,
Avjlanadi suhbat-u bazm,
Elu xalqimga bo‘ldim lozim,
Haq-hurmatiga qilay ta’zim,
Olqishlaringdi oqlay o‘zim,
Shoto‘ra oqinga avlod o‘zim,
Qodir, Chorsha baxshi ustozim,
Ustoz bilan baland parvozim[13].

Ushbu termada ham baxshining badihago‘ylik mahoratining yuksakligi sezilib turibdi. Termadagi sozim, qofiyalarga e’tibor qarataylik: bazm, lozim, ta’zim, o‘zim, so‘zim, ustozim, parvozim va boshqalar. Bu qofiyalar bir zarb bilan aytilgan va to‘qilgan terma go‘yo seldek quyilib kelgan qofiyalar tizmalaridir.

Shodmon baxshi Sherobod dostonchilik maktabining yetuk vakillari Qodir baxshi Rahimov, Chorshanbi baxshi Rahmatullayev, Xushvaqt baxshi Mardonaqulov, Shoberdi baxshi Boltayevlardan baxshichilik saboqlarini olganligini faxr bilan aytib yuradi.

1980-yildagi bir uchrashuv Shodmon baxshi hayotini tubdan o‘zgartirib yubordi. O‘sha davrda el og‘ziga tushgan qashqadaryolik mashhur Qodir baxshi Rahimov Qiziriq tumanidagi bir to‘yga keladi.

Bundan xabar topgan rahmatli Nosir akasi Shodmonni olib o‘sha to‘yga boradi va ukasini tanishtiradi. “Bu yigit Sizga shogird bo‘lsa...” deya aytadi. Qodir baxshi so‘rovi bilan Shodmon berilib bir kuyni chaladi. Shunda Qodir baxshi “Oh-ho, bu bola mendan ham o‘tib ketibdi-ku!” degan maqtovi o‘smir shogirdning ko‘nglini tog‘day ko‘taradi.

Shodmon baxshi Qodir baxshining xonadonida uzoq yillar yashab, bu dargohda doston kuylash sir – asrorlarini puxta o‘rgandi. Baxshi yosh Shodmonni o‘z farzandidek ko‘rib, unga alohida mehrini berdi. Qobiliyatli shogird ustozning ko‘nglidan borar, dostonlarni xatosiz yod olar, bobo baxshilardek ijrosidan hayratlanardi. Qodir baxshi Rahimov keyinchalik o‘z xotiralarida “shogirdlarim orasida surxondaryolik Shodmon Xo‘jamberdiyev baxshichilik san’atiga juda barvaqt qadam qo‘ydi, u so‘zga chechan, xotirasi kuchli, xalq uslubida termalar yaratish salohiyati bilan boshqalardan ajralib turadi” deb e’tirof etadi. Ha, hayot taraqqiyotda, avlodlar o‘sib-ulg‘ayishida, an’analar halqalarday avlodlarni birlashtiradi.

Ma’lumki, yurtimizda ko‘plab baxshichilik maktablari taraqqiy etgan bo‘lib, Sherobod dostonchilik maktabi alohida o‘ringa ega. Afsuski, maktabning ilgarigi namoyondalari haqida ma’lumotlar bizgacha yetib kelmagan. Faqat XX asr boshlarida yashagan Bobo shoir, undan keyin o‘tgan Qosim ko‘r baxshi (1914 yilda vafot etgan), Sherna yuzboshi Beknazar o‘g‘li haqida ayrim ma’lumotlargina saqlangan. Birgina Sherna baxshining mahorat maktabidan Mardonoqul Avliyoqul o‘g‘li, Umir baxshi Safarov, Normurod baxshi, Ahmad baxshi, Jo‘ra Eshmirza o‘g‘li, Nurali Boymat o‘g‘li kabi 20 ga yaqin dostonchilar yetishib chiqqan.

Shodmon baxshining yodkash, bir termasini yana o‘zgarishsiz takror aytadimi, yo‘qmi degan maqsadda (Mahmud Abulfayz bilan 2001-yil 12-may)“ Do‘mbira” termasini ikkinchi borganimizda aytib berishini iltimos qildik[14]. Baxshi ikkinchi aytganda do‘mbira haqida butunlay boshqacha terma aytib berdi. Shodmon baxshi yana “Do‘mbiram” deya o‘z termasini baland pardalarda kuylab berdi.

Qo‘sha toring qo‘shilganda sayraydi,
Seni chalsam mening ko‘nglim yayraydi.
Ikkovlashib bog‘da bulbul sayraydi,
Chini bilan sayrab chiqqan do‘mbiram.
Qo‘lga olsam g‘am tashvishim mot bo‘lar,
Ustoz bergan ta’limlari yod bo‘lar,
So‘z qonlarim dengizdayin chayqalar,
El xalqimga yayrab chiqqan do‘mbiram...

Yo‘ldosh-u hamroh, qalbining yolg‘iz sirdoshiga aylangan do‘mbira sozi yana dasht-u kengliklar osha sado berdi. Baxshi unga ezgu niyatlarini, orzularini jo‘r etib kuylaydi. Bu terma ham g‘oyaviy-badiiy jihatdan muvaffaqiyatli chiqqanligi ko‘zga tashlanib turadi.

Baxshining termalaridagi so‘zlar salmoqliligi uning mazmunini to‘ldirib kelishi qalam tekkazishga hojat qoldirmaydi. Undagi so‘zlar tizimidagi baxshi qo‘llagan so‘zlarni boshqa so‘z bilan almashtirib ham bo‘lmaydi.

Shodmon baxshi keyingi yillarda bir qancha doston va termalar ijod qildi. “Xondalli”, “Lolatosh” kabi dostonlar, “Surxondanman surxondan”, “Kuyla Surxon do‘mbirasi” kabi termalar to‘plamini nashrdan chiqardi. O‘zbek she’riyatining qonun-qoidalarga mos kelishini ta’minlagan. She’rlarida bo‘g‘in, turoq, ritm, radif kabi qoidalarga qat’iy amal qiladi. Ayniqsa she’rda qofiyalar zo‘r bo‘lsa, so‘zlarning o‘ynoqiligi, ohangdorligi kuchli bo‘ladi.

O‘zi tug‘ilib o‘sgan qishlog‘ini ulug‘lash, hamqishloqlarining hayoti, ajdodlar an’analari qarshisidagi burchdorligini to‘lqinlanib kuylaydi. Baxshi odamlarni yaxshi yashab, yaxshi rohat ko‘rish uchun halol mehnat qilishga chaqiradi, mehnatsiz turmushni umrning zavoli deb biladi.

Yigitni saqlasin Ollohim omon ,
Dovrug‘i ketsin-da, elda har tomon.
Yalqovlik qurisin, dunyoda yomon,
Mehnatsiz dunyoda rohat ko‘rmadim.

Necha zamonlar dovruqli bo‘lgan Sherobod dostonchilik maktabi ko‘plab chechan baxshi – shoirga oltin beshik bo‘ldi. Keyingi yigirma yil ichida bu maktabning shuhrati yanada ortib borayapti. O‘nlab O‘zbekiston xalq baxshilari shu maktabda yetishib chiqdi. Bitta narsani komil-ishonch bilan aytib o‘tish mumkinki, ular minglab

odamlarga xalq og‘zaki ijodiyotining kuch-quvvatini, katta tarbiyaviy ahamiyatini ro‘y-rost namoyon etib kelmoqda.

Terma, dostonlarning yig‘in, davralarda aytib yurilgani yaxshi, tilda bo‘lgani yaxshi. Lekin agar qog‘ozga tushmasa, bir kun unutilib ketishi ham mumkin. Afsuski, tariximizda bunday voqealar ko‘p bo‘lgan. Qog‘ozga vaqtida tushirib olmaganimiz bois ne bir, ne bir bulbulmonand baxshi-shoirlarning aytgan noyob terma, dostonlari, o‘ziga xos uslubi tamomila unutilib ketdi. Albatta, bu ishni kimdir qilishi kerak edi. E’tirof etmoq joiz Qarshi davlat universiteti folklorshunos olimi, filologiya fanlari doktori Abdiolim Ergashev ana shu xayrli ishni amalga oshirdi. Olim nafaqat Shodmon baxshi ijodiyoti, balki butun Surxondaryo folklori jonbozidir. U ko‘plab xalq og‘zaki ijodini qishloq-ma qishloq yurib yozib olgan folklorshunos olim.

Yana baxshining Mustaqillik haqidagi termasiga shunday ko‘z tashlaymiz:

Mustaqillik murodlarga yetkazdi,
G‘am-alamni qalbimizdan ketkazdi.
Boysun tog‘dan poyezd yo‘lni o‘tkazdi,
Buyuk ishlar mustaqillik tufayli[15].

Oddiygina satrlar, lekin samimiyat, mahorat bilan aytilgani bois, sizga bir olam ma’noni hadya etadi. Yoki baxshining mana bu “Kunlarim” degan umumiy nom bilan aytiladigan termasi deyarli barcha baxshi-shoirlar ijodida uchraydi. Bunday termani ma’lum ma’noda o‘sha aytayotgan odamning tarjimai holi, boshidan ko‘rgan-kechirganlari deya ham qabul qilish mumkin. Bu azaliy an’anani chetlab o‘tmagan holda Shodmon baxshi ham “Kunlarim” degan termani aytib yuradi . Bu termani taxminan o‘ttiz- qirq yilning tarjimai holi deb aytish mumkin. Terma jozibasi, shiraligi bilan qalblarga kirib boradi. Uni qog‘ozda o‘qiganingizda ham baribir qanoat hosil qilasiz. Buni endi Shodmonning baxshichilik salohiyatidan deb bilmoq kerak.

Xizmat qildim elga kunduz-kechalar,
Xizmatimdan foydalandi nechalar.
Onam ketib ega bo‘ldi chechalar,
Chechalarim ega bo‘lgan kunlarim.
Borib qaytdim G‘uzor bilan Qarshidan,
Ulgu oldim yomon bilan yaxshidan.
Duo so‘rab Chori, Qodir baxshidan,
Ustozlardan duo olgan kunlarim.

Baxshining har bir terma va dostonlarini o‘qib, ularning fikr va xayol kengliklariga, tasavvurining bepoyonligiga, xotirasining kuchiga qoyil qolasan, kishi. Kuylash jarayonida go‘yo she’riyat mulki “tegirmon do‘lidan” bug‘doy quyilganiday quyilib kelaveradi. She’riyatning qonun-qoidalari ham o‘z o‘rniga tushib ketaveradi. Bunday jo‘shqinlik va badihago‘ylikni Ergash Jumanbulbul, Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li, viloyatimizda ijod etgan Eshqobil baxshi Qo‘shoqov, Boborahim baxshi Mamatmurodov, Chorsha baxshi Rahmutullayev, Qora baxshi (marhum), Chori baxshi Umirov, Abdunazar baxshi Poyonov (marhum) lar ijodiga mengzaymiz.

Shodmon baxshi “Navro‘z” termasida navro‘zga xos an’analar, marosimlarni xalq shodiyonasini ulug‘laydi. Navro‘z taomlari, o‘yinlari, sayil quvonchlarini yanada jo‘shqinlik bilan ta’rif-tavsif etadi. Quvonch-quvonchlarga ulashaverishiga ishonch bildiradi. Yurtning tinchligi, elning totuvligi, yilning serbarakatligi uni yanada bezaydi. Shuning uchun ham baxshi hayajon bilan “Atir purkab, guli chamanzor keldi” deydi:

Ko‘zlar quvonib ketar, qarasangiz har yoqqa,
Ko‘k yalpiz somsa hidi anqib kelar dimoqqa,
Sayr qilgandek bo‘lasiz, huri-jannat chorboqqa,
Bir tomonda o‘spirinlar o‘ynashib oshiq-soqqa.
Dasturxonchi kayvoni keling deydi bu yoqqa.
Quvonchim sig‘dirolmay, qalbim bugun tor keldi,
Shodmon baxshi do‘mbirasin chertadi.
Zavq-shavq bilan Navro‘z madhin aytadi.
Har kishida g‘ubor bo‘lsa ketadi,
Bu kamollik baraka baxsh etadi.
Atir purkab guli-chamanzor keldi[16].

Baxshining mazmun va maqsad talabi bilan do‘mbira kuyini va she’rini turli ohanglarda ijro etadi. Mazmun izchilligi va ohangdorlik ta’sirchanlikni ta’minlashga

xizmat qiladi.

Shodmon baxshi kuylayotgan termalar ham rang-barang mavzularda bo‘lib, ularda ona yurt maqtovlari, xalq tarixi, buguni va kelajagi bilan bog‘liq ezgu tasvirlar, sof insoniy fazilatlarni ulug‘lash kabi motivlar mavjud. Baxshining termalari o‘zining o‘ynoqiligi, quvnoqligi, yumorga boyligi, mag‘zning to‘qligi bilan tinglovchining e’tiborini o‘ziga tortadi. Baxshilar do‘mbira chertganda, behisob kuchga to‘laveradi. Baxshini bepoyon xayolot olamiga boshlab ketadi. Biz (2002 yil Mahmud Abulfay bilan) ko‘pgina baxshilardan do‘mbirasiz terma aytib berishini talab qilib ko‘rdik[17]. Afsuski, ularning termalari 8-10 misraga borib to‘xtab qolaverdi. Ha, bunday aytganda baxshining do‘mbirasi qo‘shqanoti, Go‘ro‘g‘lining G‘irko‘k, Alpomishning Boychiboriday har qanday jang-u jadallardan olib chiqib ketganiday do‘mbirasi baxshiga qo‘shqanot bo‘ladi. Yuqorida aytib o‘tilgan do‘mbiram termasining ikkinchi varianti:

Bobo meros soz ushlasam qo‘lima,
So‘z bulog‘i qaynab kelgay tilima.
Terma, doston aytar bo‘lsam elima,
Bulbuldayin sayrab chiqqin, do‘mbiram.

Ijod qildim el ichidan izlanib,
Qo‘sha toring cho‘zilganda sozlanib.
Nag‘ma qilding kelinchakday nozlanib,
Chini bilan yayrab chiqqin do‘mbiram.

Tog‘laringda bo‘ktar-bo‘ktar qoring bor,
Men biluvdan chanog‘ingda siring bor,
Alpomishday nomusing bor, oring bor.
Mardlaringni kuylab chiqqin, do‘mbiram.

O‘zbekiston Yozuvchilar ushmasi a’zosi Mahmud Abulfayz “Shodmon do‘mbiradan, do‘mbira Shodmondan ayrilgan emas” deganidek, ellik yildirki, bular bir-biriga suyanishib yashaydi.

Qarshi davlat universiteti dotsenti Abdiolim Ergashev shunday yozadi: “O‘z davrining mashhur baxshisi Qodir baxshi Rahimov Shodmonning ovozini eshitib, sozdagi mahoratini ko‘rib shogirdlikka oldi, davralarda, to‘y-tomoshalarda yonidan qo‘ymadi. Quymaquloq, (xotirasi kuchli) chapaqay Shodmon baxshi tezda e’tibor qozondi” deb yozadi. “Shodmon baxshi badihago‘ylikda O‘zbekistonda eng oldingi o‘rinlarda turadigan baxshilardan biri hisoblanadi. Ovozi tiniq, yoqimli, ustozlariga sadoqatli va ayni paytda shogirdlariga mehribon baxshidir”. Olimning gapida jon bor Shodmon baxshi hozirjavob, tezkor va topib aytadigan noyob iste’dod egasidir. Ko‘rganini qo‘shiq qiladi, degan iborani Shodmon baxshiga nisbatan ishlatadi. Ko‘pincha hozirjavoblik baxshida aytishuvlarda ko‘zga tashlanadi. Shodmon O‘zbekiston, Tojikiston, Turkmaniston kabi respublika baxshilari bilan bellashib g‘oliblikni qo‘lga kiritgan. Ko‘pincha Qahhor baxshi bilan uzoq vaqt aytishuvlari tinglovchilar qalbida katta taassurot qoldirgan.

Sherobod tumanida Xo‘jaqiya qishlog‘ida yashaydigan mashhur dehqon-anor yetishtiruvchi Suyun hoji Yoqubovning ishlari bilan tanishdik. Shodmon baxshi ham bor edi[18]. Davrada undan-bundan gap ketdi. So‘ngra baxshi do‘mbirasini “ ting-ting” qilib turdi-da, mana bu termani aytib boshladi:

Suyun hoji hojilarning sarasi,
Qoratovday ko‘rinadi qorasi.
Savolimga javob bering hoy bobo,
Qancha bo‘lar ikki anor orasi?

Agar adashmasam, bu terma barcha o‘tirganlarning yodida mixlanib qoldi. Chunki oddiy va esda qoladigan satrlar edi.

Ustozim Qodir baxshi aytar edi: “Chin baxshi har safar bir matnni takrorlab yotmaydi, balki har gal aytganida uni ohorlaydi, sayqallaydi, jilo beradi,-deya xotirlaydi Shodmon baxshi,- yana aytardiki, haqiqiy baxshi badihago‘y bo‘ladi. Lekin ayrim baxshilar ham bo‘ladiki, o‘zi ijod qilolmaydi, yodlaganini aytadi, xolos. Bilasizmi, nima, Qodir aka tozayam zo‘r aytardi-da. Berilib, to‘lib- toshib, gohida yurak-bag‘ri vayron bo‘lib aytardi[19]. Mana bu termani ham ustozim aytgan” deydi Shodmon baxshi:

Baland tovlar boshi qolar qorayib,
Bovridagi bo‘ktar qordan ayrilsa.
Savdogarning yuki qolar qalashib,
Qatorida qora nordan ayrilsa.
Podsholar yig‘laydi, eldan ayrilsa,
Bulbullar zor qaqshar, guldan ayrilsa.

Mard yigitning o‘lganidir shu-yoronlar,
Xudo urib, toza yo‘ldan ayrilsa.

Qarang-da? Biz sharhlayotgan sakkiz satr termamizga. Baxshi odamni qanchalik o‘ylantiradigan, achintiradigan masalani kuylagan. Baland tog‘lar boshi qolar qorayib, Bovridagi bo‘ktar qordan ayrilsa. Bu termani faqat toqqa nisbatan aytilgan deb ham bo‘lmaydi. Uni inson hayotiga, inson bag‘ridagi buyuk ne’matlaridan ayrilsa,-chi?

Biz Shodmon baxshi termalari asnosida katta ustoz baxshilar termalariga ham ko‘z tashlab o‘tdik. Ana shu dostonlar an’anasini davom ettirgan baxshi termalarda an’anaviylik va ustoz-shogirdlikning o‘ziga xos jihatlari sezilib turibdi. Ustoz-shogirdlik bir-ikki marta uchrashib savol-javob, so‘rab surishtirish orqali baxshichilikni o‘rganib qolmaydi. Qadimda ota-bobolarimiz uydagilariga aytib, aytmay hatto o‘n yillab uzoq o‘lkalarga ustoz izlab ketishgan. Shu jumladan, Shodmon baxshi ham ustozi Qodir baxshining uyida besh-olti yil ham farzand, ham shogird bo‘lib baxshichilikning sir-sinoatlarini o‘rgangan. Shodmon baxshi ijodida Qodir baxshi marhum, Chorsha baxshi marhum, Hushboq baxshi, Qora baxshi marhum, Chori baxshilar ijodining andozasi sezilib turadi. Shu jumladan ustozlarida uchraydigan badihago‘ylik va ijro jarayonida, ichki ovozda aytish usullari saqlanib kelmoqda. Bular orasida nodir iste’dodga ega bo‘lgan marhum Qodir baxshi Raximov izidan borayotgan o‘g‘li Qahhor baxshi Rahimov, Xushvaqt baxshi Mardonaqulov, aka – uka Qori va Chori Umirovlar, Abdunazar Poyonov, Boborayim baxshi, Shodmon baxshi, Ro‘zi Qulturayev, Jovli Tangirov kabi badihago‘y dostonchilarni ko‘rsatish mumkin. Bir so‘z bilan aytganda, Shodmon baxshi artisona ijro etishdan uzoqda, orqada.

To‘g‘ri, xalq og‘zaki ijodida yuqorida aytilgan qoidalar ayrim o‘rinlarda buzilish hollari ham uchrab turadi. Bu ustoz-baxshilar ijodida ham uchraydigan kamdan kam hodisa. Bizning baxshilar bilan bo‘ladigan ko‘pgina ilmiy-ijodiy safarlarimiz Mahmud Abulfayzov, Bolta Yoriyev, Bahrom Normurodov televideniye xodimlari bilan hamkorlikda uyushtirilgan va matbuotlarda e’lon qilingan.

Ko‘plab jozibali termalarning muallifi, o‘nlab dostonlarni o‘ziga xos yo‘sinda va yoqimli ovozda ijro etadigan turkiy zaminda taniqli bo‘lgan yurtdoshimiz Shodmon baxshi Egamberdi o‘g‘li qizg‘in ijod, o‘rganish shavqi bilan yashayotir. U shodumon kunlarimizni, o‘tayotgan oylar, yillar mazmuni, taassurotini adabiyotga olib kelmoqdaki, bu qutlug‘ yumushdir.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Istiqlol tufayli umuminsoniy va milliy qadriyatlar va xalqlarning etnik kelib chiqishi muammolarini ajdodlarimizning boy adabiy merosining xilma-xil shakllari, uslub va janrlarini o‘rganishni yanada rivojlantirish uchun keng ufqlar eshigi ochib qo‘yildi.

Surxondaryo folklorida terma va dostonlarning badiiyati – ularning janrlari tabiati, ko‘lami va ilmiy-badiiy xususiyatini o‘rganish bo‘yicha qilingan tadqiqotlar doirasini, bu sohadagi qarashlar ko‘lamini kengaytirishga, uning mavjud namunalarini jahon adabiyoti namunalarida takrorlanib kelgan xususiyatlar ko‘zgusiga solib baholashga yo‘l ochadi.

Surxondaryo folklorida terma va dostonlarni yozib olish, to‘plash hamda tahlil etish, ilmiy jihatdan batafsil o‘rganishni taqozo qiladi. Zero, xalq og‘zaki ijodi, uning janr taraqqiyoti va tarbiyaviy ahamiyatini atroflicha yoritish, erishilgan yutuqlarni ilmiy asosda umumlashtirish, mavjud nuqsonlarni ishonarli dalillar asosida asoslash navbatdagi ijodiy yutuqlar uchun zamin bo‘lib xizmat qiladi.

Baxshining har bir terma va dostonlarini o‘qib, ularning fikr va xayol kengliklariga, tasavvurining bepoyonligiga, xotirasining kuchiga qoyil qolasan, kishi. Kuylash jarayonida go‘yo she’riyat mulki “tegirmon do‘lidan” bug‘doy quyilganiday quyilib kelaveradi.

Shodmon baxshi termalari asnosida katta ustoz baxshilar termalariga ham ko‘z tashlab o‘tdik. Ana shu dostonlar an’anasini davom ettirgan baxshi termalarda an’anaviylik va ustoz-shogirdlikning o‘ziga xos jihatlari

sezilib turibdi. Ustoz-shogirdlik bir-ikki marta uchrashib savol-javob, so‘rab surishtirish orqali baxshichilikni o‘rganib qolmasligining ham guvohi bo‘ldik.

Shodmon baxshi nafaqat baxshilarga balki shoir va shoiralarga ham o‘rnak bo‘ladigan darajada sermahsul ijodkordir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild. –Toshkent: “O‘zbekiston”. – B. 387.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1- jild. Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. 570 – b.
3. Mustafoqulov R.B., Surxondaryo folklorining hozirgi yashash holati va badiiyati. Monografiya. “Xonjiza maskani”nashriyoti 2023-yil.nashriyoti 2023-yil.
4. Mustafoqulov R.B., Uslubiy qo‘llanma. Xalq pedagogikasi sarchashmasi. Ter DU NMM nashriyoti 2023-yil.
5. Qahhorov A. Yangi dostonlar, T., “Fan”, 1998.
6. Mustafoqulov R.B., **“**Alpomish Talqinlari” (Ilmiy –metodik qo‘llanma) Termiz davlat universiteti. Termiz 2000. 4.7 bet.
7. Mustafoqulov R.B., Xalq og‘zaki ijodi-tarbiya maktabi Xalq pedagogikasi Xalqaro simpozium materiallari. 95-96-betlar. Termiz-1995 y.
8. Mustafoqulov R.B., Termalarning folklordagi o‘rni. O‘zbekiston filologiyasi va uni o‘qitish metodikasi masalalari. 13-19-betlar Termiz-2008 y.
9. Sobirov O. Umir shoir Safarov T., “Fan”, 1982. 10 b.
10. Imomov K., MirzayevT., Sarimsoqov B., Safarov O . O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi, T., “O‘qituvchi” 1990. 23-42 b.
11. Mustafoqulov R.B., Cho‘pon qo‘shiqlari “Nasab” nashriyoti. Qarshi 2009. 3 bet.
12. Xo‘jamberdiyev Sh. Kuyla Surxon do‘mbirasi. “Surxon-nashr” nashriyoti-2019, 40 b.
13. Xo‘jamberdiyev Sh. “Surxondanman Surxondan” (Termalar) Qarshi “Nasaf” nashriyoti. 2017. 20 b.
14. Mahmud Abulfayz bilan hamkorlikdagi suhbatimizdan. 2000 yil 18-aprel.
15. Xo‘jamberdiyev Sh. Kuyla Surxon do‘mbirasi. “Surxon-nashr” nashriyoti-2019, 40 b.
16. Mustafoqulov R., Hayitova F., Ziyoqulov M. Navro‘z bayrami tadbirlarini tashkil etish va o‘tkazish metodikasi. Toshkent, “Tafakkur avlodi” 2021. 73 b.
17. Mahmud Abulfayz 2002-yil 15-may suhbatimizdan.
18. Mahmud Abulfayz bilan hamkorlikda 2013-yil 22-oktyabrdagi suhbatdan.
19. Shodmon baxshi bilan 2012-yil 17-mart kungi suhbatimizda.